

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ХРОМЕЦЬ Віталій Леонідович

УДК 2-75(477)

**БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА ЯК ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОГО
ТА СВІТСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
БОНДАРЕНКО Віктор Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, завідувач
кафедри богослов'я та релігієзнавства

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України,
завідувач Відділу філософії та історії релігії

доктор філософських наук, професор
ПАНКОВ Георгій Дмитрович,
Харківська державна академія культури,
професор кафедри культурології

доктор наук з богослов'я, професор
ТРОФИМЛЮК Олександр Миколайович,
Київська православна богословська академія,
ректор

Захист відбудеться “28” травня 2019 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “25” квітня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суспільно-політичні зміни у світі та Україні закладають нові тенденції у розвитку освітньо-наукового дискурсу, коли богословська освіта у світській та конфесійній системі вищої освіти стала на шлях зближення, але, водночас, зберігаючи свою автономність та специфічність. Зміна освіти і богослов'я та його складової – богословської освіти – зумовлюють необхідність модернізації багатьох освітньо-наукових процесів та їх ціннісного переосмислення. Феномен богословської освіти постає на сучасному етапі як чинник багатьох суспільно-цивілізаційних змін і зіткнень. Сучасні дискусії навколо того, що таке богословська освіта, створюють передумови для здійснення типологізації власне богословської освіти і формування спроб виявити цільову, змістові та формальну відмінності різних типів богословської освіти. Оскільки богословська освіта реалізовувалася в різний час і в різному соціокультурному контексті, з деякими значущими відмінностями, то доречно розглянути послідовне формування історичних типів богословської освіти. Крім того, сучасна ситуація розвитку богословської освіти частково або повністю змінює її історичні типи під впливом сучасних суспільно-політичних, культурно-історичних факторів, тому актуальним є пошук сучасних типологій богословської освіти.

Різні типи богословської освіти мають унікальні риси залежно від конкретного географічного регіону, в якому вони розвиваються. І тому можна вести мову про унікальні особливості розвитку богословської освіти на території України. Без розуміння історичної тяглості розвитку богословської освіти на наших теренах не можна достеменно зрозуміти, чому саме в таких формах богословська освіта присутня в Україні на сучасному етапі трансформацій та модернізацій суспільного життя. Необхідно не тільки проаналізувати розвиток богословської освіти, а й виявити зовнішні впливи, які, поряд із внутрішніми чинниками, впливали на розвиток богословської освіти на українських землях. Тому важливо виокремити історичні періоди й розкрити історичний процес розвитку богословської освіти від початків до нашого часу, з'ясувавши, по-перше, якому історичному типу відповідає той чи інший заклад освіти – богословська освіта при архієрейських та князівських домах, у братських, кальвіністських, соцініанських, єзуїтських школах та Острозькому колегіумі, Києво-Могилянській академії, мережі академій і семінарій тощо, а по-друге, як співвідносився розвиток у цих закладах освіти на території України й на території Європи.

Необхідно зрозуміти, аналізуючи сучасний стан розвитку богословської освіти в Україні, чому існують паралельно дві системи – богословська освіта у світських і духовних (конфесійних) закладах вищої освіти, яка динаміка розвитку богословської освіти в цих закладах. Потребують уточнення статистичні дані реальної кількості закладів вищої духовної освіти в Україні. Крім того, слід з'ясувати, в яких видах і типах закладів вищої освіти та/або

структурних підрозділах розвивається богословська освіта, яка мета та зміст навчального процесу.

Із розвитком богословської освіти в Україні пов'язане формування нормативно-правового забезпечення, оскільки за радянських часів богословська освіта була під фактичною забороною, у період незалежності вона обмежувалася українським законодавством, і тільки на двадцять п'ятій річниці незалежності були остаточно зняті дискримінаційні обмеження у розвитку богословської освіти в Україні.

Оскільки на сучасному етапі державотворчих процесів з'являються нові та посилюються вже існуючі тенденції розвитку богословської освіти, то необхідно зробити прогноз, до якого результату може привести посилення або, навпаки, гальмування тих чи інших тенденцій. Крім того, у контексті змін освітнього законодавства з'являються нові форми, у яких може розвиватися богословська освіта в найближчій перспективі. Урахування чи ігнорування цих фактів може визначити ту чи іншу траєкторію розвитку богословської освіти в наш час.

У релігієзнавчій науковій сфері ситуація нерідко характеризується частковою відсутністю неупереджених, цілісних академічних досліджень, які стосуються феномену богословської освіти в історичному контенті та сучасному цивілізаційному просторі.

Варто також зазначити, що богословська освіта проходить етап самовизначення та самостановлення, самоусвідомлення, враховуючи теоретико-історичний контент, законодавчі зміни сучасного процесу функціонування освіти та глобальні трансформаційні інституційно-модернізаційні зміни, які пов'язані з формуванням нового способу мислення та реалізації потреб релігійних організацій щодо освітніх процесів і здійснення їх місії в сучасному світі. Богословська освіта виступає метафеноменом та важливою складовою суспільних процесів, роль якої ще не до кінця осмислена та представлена в науковому дискурсі.

Актуальність дослідження також зумовлена, з одного боку, об'єктивними богословськими, релігієзнавчими і конфесійними проблемами висвітлення питання богослов'я загалом та богословської освіти зокрема і є основним парадигмальним стрижнем представленою дослідження. І з іншого боку, актуальність дослідження зумовлена практично цілковитою невідомістю в релігієзнавчому й загальногуманітарному дискурсах поняття богословської освіти в контексті модернізаційних перетворень та парадигмальних змін.

Отже, сучасні загальноосвітні тенденції соціокультурного та гуманітарно-освітнього простору актуалізують необхідність проведення дослідження щодо богословської освіти та її тенденцій, а також комплексно пов'язаної з цією предметною сферою тематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах НДР кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Національного

педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук”, що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”, який був затверджений Вченою радою Університету (протокол № 5 від 29 січня 2009 року), та відповідно до наукової теми кафедри “Розбудова академічного богослов’я в умовах освітніх трансформацій в Україні” (ДР № U 0117U004903).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є дослідження типологічних, структурно-функціональних та інституційно-правових аспектів розвитку богословської освіти в Україні.

Для досягнення мети було поставлено такі *завдання*:

- дослідити зміст, форми і структуру богослов’я та виявити його зв’язок із богословською освітою;
- уточнити зміст поняття “богослов’я”, установити зв’язок із богословською освітою, розмежувати об’єкт і предмет богослов’я порівняно з іншими сферами знання про релігію;
- типологізувати богословську освіту в історичній перспективі та на сучасному етапі її розвитку;
- проаналізувати історичні етапи формування богословської освіти на теренах України;
- охарактеризувати стан конфесійної, неконфесійної та міжконфесійної богословської освіти в Україні;
- провести аналіз нормативно-правового регулювання богословської освіти в радянський період, визначити зміни нормативно-правового забезпечення богословської освіти в пострадянський період на території України;
- висвітлити пошуки законодавчого вирішення визнання результатів освітньої та наукової діяльності українських закладів вищої духовної освіти;
- розкрити законодавче розв’язання та врегулювання визнання результатів освітньої діяльності українських закладів вищої духовної освіти;
- окреслити сучасний дискурс богослов’я та богословської освіти в Україні;
- розглянути концепт “світськість” і “конфесійність” у теорії та практиці богословської освіти;
- виявити тенденції та форми майбутнього розвитку богословської освіти в Україні.

Об’єкт дослідження – конфесійна та світська богословська освіта.

Предмет дослідження – історичний розвиток, типологічні особливості та інституційні моделі вітчизняної богословської освіти, а також правові аспекти її існування.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретичною основою роботи стали:

– дослідження, в яких визначається поняття “богослов’я” та “богословська освіта” (Ахієп. Климент (Вечеря), С. Аверинцев, А. Баумейстер, В. Бондаренко, В. Бурега, Ю. Вестель, А. Денисенко, П. Михайлов, Г. Панков, Л. Филипович, М. Черенков, Ю. Чорноморець, В. Шохін).

– дослідження з типології богословської освіти (А. М. Басаурі Зюзіна, А. Баумейстер, Р. Бенкс, Е. Браян, Д. Брильов, В. Бурега, П. Гаврилук, Д. Кейсі, Ф. Козирев, П. Михайлов, Р. Суїнберн, В. Шохін).

– праці, у яких висвітлюється історія богословської освіти (В. Бурега, С. Сірополко, Н. Сухова, О. Трофимлюк, З. Хижняк).

– праці, де подано аналіз концептів “світськість” і “конфесійність” (Ж. Боберо, В. Бурега, Х. Казанова, Л. Коваленко, О. Панич, Н. Сухова).

У процесі дослідження було застосовано дескриптивний підхід, який є основним для академічного релігієзнавства. Виходячи з цього підходу висвітлено, насамперед, вплив суспільно-релігійних проблем на виникнення та розвиток богословської освіти на теренах України.

У дослідженні використовувалося два основних релігієзнавчих принципи – світоглядної нейтральності та принцип історизму. Принцип світоглядної нейтральності накладає дослідницькі обмеження на висвітлення питань богословської освіти з позицій релігійного чи антирелігійного світогляду. Принцип історизму обмежує дослідження богословської освіти лише тими фактами, які існували історично, або породжені історичними фактами того, що існує зараз та те, що закладає тенденцію, що буде існувати в найближчий час.

Вирішення дослідницьких завдань забезпечувалося шляхом використання таких методів, як:

– семантичного (з метою з’ясування змісту понять “богослов’я” і “богословська освіта” та відмежування від інших близьких за значенням понять – “філософія релігії”, “релігійна філософія”, “релігієзнавство” та пов’язане з ними поняття “освіта”);

– редукції (для виокремлення головних ознак богослов’я та богословської освіти);

– типологізації (для виокремлення історичних та сучасних типів богословської освіти);

– хронологічного (за допомогою якого встановлено історичну послідовність розвитку богословської освіти);

– каузального (який дав можливість установити причини та фактори виникнення типів богословської освіти, переходів до сучасного періоду розвитку богословської освіти, виявити причини існування конфесійних, гібридних та світських закладів вищої освіти, в яких реалізується богословська освіта, а також фактори, що зумовили формування особливого законодавства та поступового усвідомлення необхідності його зміни. Каузальний метод

важливий для виокремлення факторів, що впливають на подальший розвиток богословської освіти в Україні);

– генетичного (з метою встановлення прямої залежності від релігійної політики СРСР на становлення системи богословської освіти в пострадянський період на теренах України).

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань і засобами їх вирішення та полягає в тому, що в дослідженні вперше у вітчизняному релігієзнавстві та науковому дискурсі проведено цілісний критичний аналіз відмінних рис феномену богословської освіти в контексті сучасного релігієзнавства. Контекстуалізовано особливості розвитку богословської освіти крізь призму світськості та конфесійності.

У світлі цілісного релігієзнавчого дослідження феномен богословської освіти у сучасній гуманітарній традиції та парадигмі розглядається в дискурсі сучасного релігієзнавства та частково богослов'я, що є актуальним з огляду на необхідність продемонструвати багатозначність та багатоаспектність цього явища і відкрити нові перспективи для його розуміння з релігієзнавчої та богословської точок зору. Поставлене завдання зумовило потребу вперше у вітчизняному релігієзнавстві окреслити предметне поле модернізації, контекстуалізації історико-теоретичного континууму богословської освіти. Це дало можливість переосмислити спільні та відмінні точки дотику світської й конфесійної богословської освіти в науковому дискурсі і освітньому просторі України.

У дисертаційній роботі:

уперше:

– на основі аналізу якісних характеристик сучасного стану розвитку богослов'я та богословської освіти в Україні доведено, що цей феномен релігійного та світського освітнього простору України досягнув ознак самодостатності та здатний забезпечити повноцінне богословське осмислення процесів соціогуманітарного розвитку українського суспільства та світу, а також ефективно передавати накопичене богословське знання як у рамках конфесійної, так і світської освітніх систем нашої країни;

– виявлено, що основу відродження та розвитку богослов'я і богословської освіти в сучасній Україні становлять інтелектуальні напрацювання вітчизняних богословів різних часів та творчий спадок представників світової православної, католицької і протестантської богословської думки, які пропонують різні підходи до розуміння богослов'я та богословської освіти;

– доведено, що найбільш продуктивна фаза розвитку богослов'я та богословської освіти в Україні є прямим наслідком активного відродження релігійного життя, утвердженням суб'єктності найвпливовіших релігійних організацій країни й визнанням богослов'я як світської наукової та освітньої дисципліни;

– підтверджено, що провідною тенденцією розвитку конфесійного богослов'я та богословської освіти в Україні є їх відкритість і контактність, що логічно впливає із появи і функціонування богословських поглядів і систем у поліконфесійному суспільстві. Міжцерковні та міжрелігійні об'єднання, що діють в Україні, також ефективно протистоять проявам конфесійно-богословського ізоляціонізму;

– установлено, що подальший розвиток богослов'я і богословської освіти в Україні прямо пов'язані зі ступенем включеності Церкви в суспільне життя, що постійно потребує богословського обґрунтування та богословської санкції для успішного реформування соціуму. Зміст богословських пошуків все більшою мірою корелюватиметься із ступенем і характером розвитку українського суспільства та глибиною його включеності у широкий міжнародний контекст, що суттєво полегшуватиме взаємні обміни богословськими моделями розв'язання актуальних проблем сучасності;

– обґрунтовано необхідність застосування типологічного підходу в дослідженні богословської освіти, що дало змогу розрізнити історичні та сучасні типи богословської освіти, виділивши спільні та відмінні їх риси;

уточнено:

– особливості сучасного українського інтелектуального дискурсу про богословську освіту, в якому було виявлено три підходи. Перший підхід виражає, що богословська освіта може розвиватися тільки під конфесійним впливом і суто в конфесійних освітніх структурах. У другому підході вказано на двоякий характер богословської освіти, яка може розвиватись як у світських, так і в конфесійних закладах вищої освіти. Третій підхід конкретизує, що богословська освіта може розвиватись як наука та наукова дисципліна тільки у світських освітніх структурах. Було встановлено, що ці три підходи спрощують існуючу реальність богословської освіти в Україні, фактично зводячи її до типів закладів вищої освіти, в яких вона розвивається; це, насамперед, пов'язано з тим, що кожен з авторів виходить із власного розуміння поняття “богослов'я”, часто не даючи визначення того, що він розуміє під цим поняттям;

– двосторонній зв'язок богослов'я та богословської освіти, який виникає в період Середньовіччя з виникненням першого богословського факультету в університеті Сорбонна. Тільки з того часу можна вести мову про власне богословську освіту, яка починає впливати на те, що ми розуміємо під поняттям “богослов'я”. Із цього часу богослов'я визначає, що викладати, а богословська освіта – в якій формі та структурі. Автором обґрунтовано, що такий взаємовплив богослов'я й богословської освіти був та залишається актуальним і для сучасного етапу, а не врахування цього двостороннього зв'язку призводить до спрощення розуміння як богослов'я, так і богословської освіти;

– розмежування предметних полів філософії релігії, релігійної філософії, релігієзнавства та відокремлення їх від богослов'я, що дало можливість чітко окреслити межі богословської освіти. Оскільки в період панування атеїстичної ідеології на території України в соціогуманітарному знанні, з ідеологічних

міркувань, було свідомо викривлено предметні поля галузей, які досліджують релігію, і це призвело до складнощів у відновленні богословської освіти в пострадянський період;

– розуміння поняття світського характеру освіти в українському законодавстві, якому не надається жодного визначення. Це призвело, у правозастосовній практиці, до тлумачення цього поняття в радянському розумінні, яке передбачало повне відділення релігії від освіти. Наслідком цього стала дискримінація розвитку богословської освіти у світських та конфесійних закладах вищої освіти. Зміни розпочалися 2014 року з усунення дискримінаційних норм в освітньому законодавстві щодо релігійних організацій;

– особливості процесів модернізації, які стосувались подолання пострадянських тенденцій в українському освітньому законодавстві, які полягали у зміні ставлення до визнання результатів освітньої діяльності закладів вищої духовної освіти від повного несприйняття державою такого визнання до пошуків моделі та остаточного розв'язання цієї проблеми, зокрема: етап повного невизнання діяльності та результатів освітньої діяльності в радянський період; етап визнання результатів освітньої діяльності, але як релігійної діяльності в перші роки незалежності України; розробка процедур державного визнання результатів освітньої діяльності закладів вищої духовної освіти відповідно до освітнього законодавства України на сучасному етапі освітніх трансформацій;

набули подальшого розвитку:

– реконструкція історії та аналіз сучасного стану богословської освіти на території України як частини загальноєвропейського освітнього простору, де богословська освіта розвивалася на території синхронно з європейською системою освіти, реагуючи на основні тенденції, які виникали в загальноєвропейському освітньому середовищі. Так, зокрема, на основі історичної та сучасної типології богословської освіти було продемонстровано, з одного боку, рух у загальноєвропейському тренді, а з іншого – відзначено унікальні соціоісторичні особливості розвитку богословської освіти на теренах України;

– виокремлення унікальних рис богословської освіти на теренах України, що зумовлено високим рівнем богословського плюралізму в усі історичні періоди, зокрема й на сучасному етапі та ілюструється високим рівнем релігійного розмаїття як у цілому, так і плюралізму у сфері богословської освіти зокрема, який вирізняє Україну серед країн пострадянського простору;

– визначення богословської освіти у світських та конфесійних закладах вищої освіти, які зумовлені не конкуренцією, а доповненням, а іноді й кооперацією між світськими та конфесійними закладами вищої освіти, що, у свою чергу, зумовлено відмінними функціями богословської освіти, які реалізуються у конфесійних та світських закладах вищої освіти. Якщо богословська освіта в конфесійних закладах орієнтована на підготовку фахівців

для реалізації їх у релігійних структурах, то у світських закладах підготовка фахівців здійснюється для реалізації їх, насамперед, у суспільних інститутах;

– конкретизація широкого невіддільницького розуміння світськості в контексті богословської освіти; наголошено на тому, що присутність богословської освіти у світській освітній системі не порушує принципу світськості, а, навпаки, його стверджує, забезпечуючи права віруючих громадян України на здобуття богословської освіти.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексний релігієзнавчий аналіз богословської освіти на теренах України. Характеристика сучасного стану богословської освіти здійснена через розкриття історичної тяглості, впливу суспільно-політичної ситуації на розвиток богословської освіти на сучасному етапі трансформаційних процесів в Україні. Здійснено узагальнення нормативно-правового забезпечення богословської освіти на теренах України. Зроблена спроба окреслити модель майбутнього розвитку богословської освіти крізь призму аналізу основних тенденцій та пошуку нових форм її реалізації в освітньо-науковому процесі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що напрацювання автора можуть бути використані під час розробки освітніх стандартів зі спеціальності 041 “Богослов’я”, які мають врахувати, що богословська освіта розвивається: тими, хто здійснює богословську освіту в конфесійних, гібридних та світських закладах вищої освіти; для тих, хто планує досліджувати богословську освіту окремої конфесії для її широкого контексту. Також результати дослідження роблять певний внесок у розв’язання дискусії про богословську освіту у світській державі в цілому та світському закладі вищої освіти зокрема; представлені результати дослідження можуть бути корисними для тих, хто викладає дисципліни з історії освіти та історії богословської освіти в Україні, хто вивчає розвиток освітнього законодавства у сферах, пов’язаних із релігією.

Крім того, результати дослідження можуть бути використані органами державної влади у сфері освіти та допоможуть з’ясувати не тільки кількісні, але і якісні показники розвитку богословської освіти в Україні, способи інтеграції богословської освіти в освітню систему України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є оригінальною роботою, висновки та положення наукової новизни автор отримав самостійно. Кандидатська дисертація на тему “Езотерика: філософсько-релігієзнавчий аналіз” була захищена 27 грудня 2007 року у спеціалізованій вченій раді Київського національного університету імені Тараса Шевченка, її матеріали у тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук пройшла апробацію на засіданнях кафедри богослов’я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Основні

ідеї та положення дисертаційної роботи, її результати та висновки у формі доповідей були оприлюднені на 33-х наукових заходах, зокрема:

– *міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах*: “Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних громадських трансформацій” (Чернівці, 2010); “Інституалізація академічної спільноти: форма та зміст сучасного наукового середовища” (Київ, 2010); “Моральна і духовна освіта молоді. Український та міжнародний досвід” (Київ, 2010); “Школа з міжрелігійного діалогу ім. Св. Миколая” (Барі, Італія, 2011); “Духовна та світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи” (Київ, 2011); “Academic Theology in a Post-Secular Age” (Львів, 2011); “Ісламська освіта в європейському секулярному суспільстві” (Київ, 2012); “Людина та релігія” (Мінськ, 2013); “Духовні цінності християнства в українській культурі: віхи тисячоліть” (Київ, 2013); “Державна акредитація. Важливість. Вимоги. Необхідність” (Кременчук, 2015); “Реформація: історія і сучасність” (Вільнюс, 2015); “Реформація: східноєвропейські виміри” (Острог, 2016); “Реформація і розвиток освіти” (Одеса, 2017); “Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності” (Буча, 2017); “X Екуменічний соціальний тиждень” (Київ, 2017); “Християнські навчальні заклади: італійський та український контексти” (Мілан, 2017); “Методології богословських студій: проблеми і перспективи” (Київ, 2018);

– *всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах*: “Роль релігійних та світських інтелектуальних еліт у розбудові громадянського суспільства” (Донецьк, 2010); “Оптимізація навчально-методичного забезпечення та викладання курсу “Основи християнської етики” в українських школах” (Київ, 2011); “Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку” (Київ, 2012); “Богослов’я в Україні: організаційний та освітньо-науковий контекст” (Київ, 2013); “Релігієзнавство та нові соціальні виклики” (Київ, 2014); “Державно-конфесійні і міжконфесійні відносини в Україні” (Київ, 2015); “Релігієзнавство та богослов’я у структурі світської освіти і науки: світовий та український контекст” (Київ, 2017);

– *регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах тощо*: “Релігія, культура і суспільство: сучасні виклики з перспективи філософії” (Львів, 2010); “Філософія релігії: до проблеми самовизначення” (Чернівці, 2010); “Сакральні тексти: коментарі, переклади, інтерпретації” (Острог, 2010); “Сходознавство і релігієзнавство у контексті дослідження міжнародних відносин” (Харків, 2010); “Сучасна післядипломна освіта: інновації та традиції” (Київ, 2011); “Питання надання релігійним організаціям права на заснування загальноосвітніх навчальних закладів” (Київ, 2012); “Богословська освіта в умовах дії нового Закону України “Про вищу освіту”” (Київ, 2015); “Богословська освіта в умовах дії нового Закону України “Про вищу освіту”” (Львів, 2015); Звітна наукова конференція викладачів, докторантів та аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2015); Звітна

наукова конференція викладачів, докторантів та аспірантів НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2017).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 31 одноосібну працю, із них одна монографія; 23 статті у вітчизняних наукових фахових виданнях із філософських наук, 5 – у зарубіжних наукових виданнях, а також виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (271 позиція), додатків (на 203 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 607 сторінок, з яких – 351 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, висвітлено зв'язок роботи з науковими темами НДР, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його мету, завдання та наукову новизну; розкрито теоретичне та практичне значення дисертації; наведено дані результатів дослідження, публікації за темою дисертації.

Перший розділ – *“Богослов'я і богословська освіта як предмет релігієзнавчого аналізу”* – присвячується аналізу поняття “богослов'я” та його тлумаченню в максимально широкому контексті. Обґрунтовано, що богослов'я в освітній перспективі розвивається за чотирма історичними типами. Виявлено, що богослов'я мало розвиток у двох модусах конфесійного та неконфесійного богослов'я. Наголошується на необхідності чіткого розмежування богослов'я, філософії релігії, релігійної філософії, релігієзнавства в освіті.

У **підрозділі 1.1** – *“Богослов'я в освіті та кореляція його витлумачень в українських дослідницьких дискурсах”* – зазначено, що розвиток богословської освіти в Україні має свій унікальний контекст, який зумовлений історією розвитку богословської освіти на території України, соціокультурним контекстом України, суспільно-політичною ситуацією, яка окреслює ставлення українців до релігії, а також відносинами між державою та релігійними організаціями.

Наголошено, що в поглядах на розвиток богословської освіти українських інтелектуалів, які розмірковують на тему буття та майбутнього українського богослов'я, є спектр доволі різних думок, іноді прямо протилежних. Окрема група авторів вказує на те, що богослов'я може бути тільки конфесійним і розвиватися виключно або пріоритетно в конфесійних навчальних закладах. Інша група авторів наполягає на тому, що богослов'я є виключно конфесійним, проте може розвиватися як у конфесійному, так і у світському закладах вищої освіти, але мати певні відмінності, що зумовлені освітніми програмами закладів, – в яких богословська освіта розвивається. Виділяють також конфесійне богослов'я, яке присутнє в конфесійних закладах вищої освіти, і світське – присутнє у світських закладах освіти. І в цьому

зв'язку навіть є окрема думка, що лише світське богослов'я, яке розвивається в світському закладі вищої освіти, може називатися наукою. Також є думки, що богослов'я в конфесійних і світських закладах вищої освіти має готувати фахівців, орієнтованих на задоволення різних потреб на ринку праці. Перші мають готувати фахівців для потреб конфесії, яка є його засновником, а другі – готувати для суспільного застосування – учителів християнської етики, релігійних журналістів тощо.

У **підрозділі 1.2** – *“Поняття “богослов'я” та його зв'язок із богословською освітою”* – висвітлено зміст, форми та структуру богослов'я у зв'язку з богословською освітою, виявлено багатозначність поняття “богослов'я”. З'ясовано, що мислителі, які вживали це поняття, зазвичай, надавали йому своєї унікальної інтерпретації, яка різнилася плюралізмом думок та поглядів, що дає можливість для проведення історичного компаративного аналізу. Зазначено, що термін “богослов'я” розумівся: як вчення про богів, поетична оповідь про богів, вчення про першопричину, розділ філософії (науки), філософська система, вчення про Трійцю, вчення про Трійцю та небесні сили, богослов'я як досвідне богопізнання, вчення про бога, світ та людину, система людського знання, логічно побудована та організована система знання про бога та усього, що з ним пов'язано, наука, яка пристосована для викладання іншим.

Наголошено, що останній варіант набув найбільшого поширення саме тому, що це розуміння було інкорпороване в середньовічний університет і його засобами тиражувалося по всій Європі. Також було продемонстровано, що теоретичне обґрунтування віровчення будь-якої релігії можна назвати богослов'ям.

У **підрозділі 1.3** – *“Об'єкт, предмет богослов'я та його розмежування з іншими сферами знання про релігію”* – доведено, що поняття “релігія” є досить продуктивним терміном. Це дає змогу застосовувати поняття “богослов'я” не тільки до язичництва та християнства, які активно використовують його, а й до всіх феноменів, які типологічно схожі на язичництво та християнство. Зазначено, що поняття “релігія” узагальнило велику низку схожих феноменів від аграрних культів, язичницьких традицій, юдаїзму, християнства тощо.

Виявлено, що поняття “релігія” є продуктивним для узагальнення певної групи феноменів, але є не дуже продуктивним для виокремлення відмінностей між феноменами, які узагальнюються. Найпростіший варіант – це розмежування на використання поняття “релігія” в однині і поняття “релігії” в множині. Констатовано, що таке розмежування начебто є очевидним, але множина дефініцій – лише технічне поняття, яке показує різноманітність феноменів, але не наголошує на унікальних відмінностях феноменів, які входять до поняття “релігія”. Акцентовано увагу на необхідності введення поняття “конфесія” і можливість введення інших понять, які вказують на ще більш унікальні риси. Поняття “конфесія” вказує на певну конкретну групу людей, об'єднаних спільним віровченням та практикою.

Зазначено, що, об'єднавши поняття “релігія” і “богослов'я”, можна вести мову про релігійне богослов'я, до якого входять типологічно схожі феномени, і відрізнити його, наприклад, від філософського богослов'я. Констатовано, що таке розмежування також має евристичну цінність, але для визначення конкретних форм богослов'я пропонується використовувати термін “конфесійне богослов'я”. І далі, цей ряд можна ще більше деталізувати і конкретизувати.

Зазначено, що часто зустрічається змішання предметів дослідження богослов'я, філософії релігії, релігійної філософії та релігієзнавства. Тому необхідно диференціювати ці сфери знання про релігію. Богослов'я – це сфера знання, що прямо або опосередковано пов'язана з конкретною конфесією, навіть якщо дослідження є неконфесійними чи міжконфесійними, але для того, щоб називатися богослов'ям, богослов, як мінімум, має належати до якоїсь конфесії і богословствувати для конфесії чи конфесій. Це має пряму проекцію на різні типи сучасної богословської освіти у світі та Україні.

Констатовано, що філософія релігії орієнтована на дослідження релігії у світлі філософської раціональності, філософської критики. Для філософа релігії важлива лише раціональна компонента релігії, яка може бути раціонально осмислена. Натомість релігійна філософія – це суб'єктивні розмірковування на богословські теми, коли отримані висновки не стають загальнозначущими для певної конфесії. Релігійна філософія – це своєрідний богословський андеграунд. Іноді ідеї релігійних філософів транслиуються в богослов'я через богословів, які через певні процедури ці ідеї роблять значущими для богослов'я певної конфесії.

Аргументовано, що релігієзнавство орієнтується на дослідження усіх аспектів релігії, у тому числі в їх конфесійних формах, і для релігієзнавства богослов'я стає предметом дослідження рівно настільки, наскільки воно важливе для аналізу й дослідження релігії в цілому та окремої конфесійної традиції.

Наголошено, що в методологічному плані богослов'я та релігієзнавство перебувають на протилежних полюсах: якщо богослов'я виходить із принципу методологічного теїзму, приймаючи точку зору, що Бог існує, то релігієзнавство виходить із методологічного атеїзму, що начебто Бога не існує. Аргументовано, що це не скасовує потужні можливості методологічної синергії ідей і концепцій теології та релігієзнавства – передусім в аспекті дослідження ціннісного й комунікативного потенціалу ідей релігійної етики, релігійного мистецтва, релігійної антропології тощо.

У **підрозділі 1.4** – *“Розробка історичної типології богословської освіти”* – розглядаються історичні типи богословської освіти, які виникають послідовно: катехитичний, пізніше – місіологічно-апологетичний, за ним – доксологічний і найпізніше – академічний. Наголошено, що, виникаючи послідовно, вони певний час діють паралельно. Зазначено, що катехитичний тип орієнтований на виховання всебічно розвиненого адепта релігії. Місіологічно-апологетичний тип – на підготовку місіонера та апологета, який

знає істини віри і може їх транслювати мовою культури, в якій вона проповідується; доксологічний тип передбачає орієнтацію на підготовку осіб для певної конфесії, які обізнані у віровченні та практиці цієї конфесії; академічний тип – це підготовка науковця, який на основі історико-критичного підходу осмислює істини своєї конфесії та інших релігій і конфесій.

У **підрозділі 1.5** – *“Сучасна типологія богословської освіти”* – зазначено, що процеси становлення різних форм та уявлень про богословську освіту були пов’язані з формуванням концепту світськості, який починає формуватись у Франції, а пізніше, частково або повністю, був прийнятий європейськими державами як базова модель присутності релігії в суспільстві. У контексті світськості форми відносин із державою із середини ХХ століття починають формуватися неконфесійний та міжконфесійний типи богословської освіти, поряд з якими існує конфесійний тип богословської освіти. Неконфесійний історично тяжіє до академічного типу, конфесійний до доксологічного, а міжконфесійний займає своєрідну проміжну позицію.

Досліджено тенденції формування конфесійного та неконфесійного модусу богословської освіти, які починають складатися в християнській античності й завершуються з оформленням філософського богослов’я в Середньовіччі. Виявлено, що філософське богослов’я мало свій розвиток у період Нового часу. Однак починаючи з другої половини ХХ століття неконфесійне богослов’я набуло нових модусів свого розвитку, визначивши розвиток богословської освіти в наш час. Акцентовано увагу на тому, що на сьогодні розділи богослов’я (патрологія, біблістика, літургіка), які працюють із матеріальними джерелами, мають неконфесійний характер, а також предметні розділи богослов’я (соціальне богослов’я, політичне богослов’я тощо) за методами роботи формують контекстуальне богослов’я.

Проаналізовано конфесійний тип богословської освіти, який орієнтований, насамперед, на потреби окремо взятої конфесії, до якої належить богослов. Часто конфесійне богослов’я пов’язане з клерикальною освітою, що здійснює підготовку священнослужителів та інших фахівців, які будуть так чи інакше задіяні в структурах цієї конфесії, яка здійснює їхню підготовку. Мета богословської освіти – підготувати освіченого вірянина, який прямо або опосередковано буде задіяний у структурах конфесії. Зміст підготовки орієнтований на систематичне вивчення віровчення окремої конфесії та залучення до культової практики.

Досліджено, що неконфесійний тип богословської освіти виникає в середовищі світського закладу вищої освіти, коли відсутній контроль окремо взятої конфесії. Мінімальною вимогою для неконфесійного богослов’я є те, що богослов, який розвиває неконфесійне богослов’я має бути належний до певної конфесії й опосередковано працювати над розвитком богослов’я своєї конфесії. Наголошено на тому, що неконфесійна богословська освіта покликана готувати освічених віруючих, які орієнтовані на реалізацію себе не в конфесійних, а в суспільних інститутах. Змістом неконфесійної богословської освіти є теми та

проблеми, які стосуються кожної з конфесій на сучасному етапі розвитку. Неконфесійна богословська освіта не торкається догматичних питань і питань релігійної історії.

Проаналізовано, що міжконфесійний тип богословської освіти виникає через усвідомлення релігійного плюралізму і початків активного діалогу між представниками різних конфесій. Метою міжконфесійної богословської освіти є заглиблення в конфесійну традицію, до якої особа належна, а також вивчення інших конфесійних традицій для пошуку об'єднуючих аспектів. Змістом міжконфесійної освіти є церковна історія, догматика, каноніка та літургіка різних конфесій. Такі фахівці, передусім, орієнтовані на роботу в офіційних, напівофіційних та неформальних групах із взаємодії з представниками інших, ніж представляє богослов, конфесій.

Другий розділ – *“Історичні етапи формування богословської освіти на теренах України”* – містить аналіз дослідження історичних етапів розвитку богословської освіти з виокремленням динаміки та особливостей цих процесів. Зазначено, що на території України можна послідовно спостерігати формування богословської освіти, яка тією чи іншою мірою відповідає виокремленим історичним типам богословської освіти.

У **підрозділі 2.1** – *“Зародження богословської освіти на теренах України та зачатки катехитичної, місіологічно-апологетичної та доксологічної богословської освіти”* – проаналізовано розвиток богословської освіти з періоду Київської Русі X століття, розглянуто князівські та архієрейські школи та навчальні структури при монастирях. Припущено, що Київська Русь, яка прийняла християнство від Візантійської імперії, перейняла її організаційну структуру управління церквою (та мала б також взяти за основу візантійську систему освіти). У нас немає свідчень, що всі рівні були відтворені, але граматичний рівень був присутній, оскільки християнська релігійна культура є писемною культурою, тобто уміння читати було визначальним – без нього важко було б проводити богослужіння, і це потребувало хоча б мінімального розуміння богослужбових текстів та основ віри. Зроблено припущення, що в Київській Русі були зачатки катехитичної богословської освіти. Також можна припустити, що місіонерсько-апологетичний тип богословської освіти існував на якомусь рівні, оскільки була безкомпромісна полеміка християн та язичників і свідченням того є наявність літературних пам'яток апологетичного характеру. Розвиток богословської освіти був призупинений у зв'язку зі складною суспільно-політичною ситуацією: міжусобними війнами та навалами монголо-татар.

З'ясовано, що в період Середньовіччя виникають університети і розпочинає формуватися систематична богословська освіта. Зроблено перший розподіл на нижчі та вищі рівні навчання, де богослов'я належало до рівня вищої освіти. У цей період богословську освіту не можна було здобути на території України і тому всі, хто прагнув здобути богословську освіту, змушені були навчатися в західноєвропейських, а отже – католицьких університетах.

Власне, початок формування системи православної богословської освіти виникає на території України з постановням братських шкіл, в яких реалізовувалося два типи богословської освіти: катехитичний – із метою формування освіченості в основах православного віровчення, та місіонерсько-апологетичний, який був орієнтований на полеміку з католиками (останні в цей час розглядалися як ідейні вороги православ'я).

Виявлено, що з початком Реформації формується нова конфесійна мапа Європи з конфліктами на її кордонах та утверджується конфесійна ідентичність з чітким протиставленням однієї конфесії іншій. Це, у свою чергу, призвело до поділу всієї освіти з чітким конфесійним позиціонуванням. Також це торкнулося й університетів. Оскільки вершиною університетської освіти був богословський рівень, це й остаточно визначило конфесійне позиціонування – богослов'я якої конфесії викладають, такої конфесійної належності є університет.

Зазначено, що територія України також стає ареною міжконфесійної боротьби засобами освіти. Тут виникають спочатку кальвініські та соцініанські школи, потім православні та католицькі. Князь Костянтин Острозький заснував Острозький латино-греко-слов'янський колегіум, який мав стати академією, тобто передбачалося створити богословський рівень освіти, де б викладалося, насамперед, православне богослов'я. За короткий період існування Острозького колегіуму йому зробити це не вдалося. Стратегічним задумом було те, щоб викладання велося не тільки латиною, але й грецькою та слов'янською мовами.

У **підрозділі 2.2** – *“Розвиток систематичної богословської освіти доксологічного типу на теренах України”* – йдеться про те, що своєрідною другою спробою митрополита Петра Могили стає заснування Київського колегіуму, у нього було прагнення перетворити цей навчальний заклад на академію з відкриттям богословського рівня освіти, але за його життя це не було втілено. Відкриття богословського рівня освіти відбулося лише наприкінці XVII століття. Указом царя Петра I було надано право викладати богослов'я в Києво-Могилянському колегіумі, який після цього починає офіційно називатися академією. Києво-Могилянська академія стала першим вищим навчальним закладом у православному світі, де здійснювалася богословська освіта.

Зазначено, що в XVIII столітті на території правобережної України здебільшого домінували єзуїтські (католицькі) колегіуми, а на території лівобережної – православні колегіуми, які були організовані за зразком єзуїтських. Обґрунтовано, що своєрідну першість у системі православної богословської освіти займала Києво-Могилянська академія, яка готувала кадри для низки колегіумів на території України. Після реформ російської царської влади колегіуми поступово стають становими закладами освіти, де переважно отримують освіту діти духовенства, і поступово вони змінюють назву на семінарії. Власне, термін “семінарія” на той час вже закріпився як заклад для підготовки майбутніх священно- та церковнослужителів для забезпечення

потреб церкви в прямому підпорядкуванні правлячому архієрею, на території якого була семінарія.

Виявлено, що фактично паралельно починає формуватися мережа професійних шкіл та університетів, в яких здобувалася освіта за світськими спеціальностями. З'ясовано, що в новостворених університетах був відсутній богословський факультет на території лівобережної України. Оскільки було вирішено, що богословська освіта потрібна для підготовки саме майбутніх священно- та церковнослужителів, то ухвалили рішення робити це в закладах, підпорядкованих безпосередньо церкві. Власне, це і були Києво-Могилянська академія та мережа семінарій, в яких реалізовувався доксологічний тип богословської освіти.

У **підрозділі 2.3** – *“Формування академічного типу богословської освіти на теренах України”* – зазначено, що відсутність богословського факультету в університетах призвела до формування академічного типу богословської освіти з певним запізненням. Зроблено висновок, що після реформи царя Олександра I остаточно утверджується поділ на світську та конфесійну освіту.

Конфесійна освіта отримує назву “духовна освіта”, яка реалізується, відповідно, у духовних закладах освіти і розрахована на дітей духовенства з метою підготовки майбутніх священно- та церковнослужителів. Власне, терміни “духовна”, “духовний заклад” з’являються в царські часи, а поділ на дві системи освіти – світську та духовну (конфесійну) – залишається і до нашого часу та закріплений українським законодавством. Але в XIX столітті духовна освіта розумілася як освіта для духовенства, а змістом цієї освіти була богословська освіта, хоча також існувала значна загальноосвітня складова навчання. Однак, коли богословська компонента поступово збільшувалася, як синонім терміна “духовна освіта” починає використовуватися термін “богословська освіта”. Таке синонімічне використання виправдовувалося тим, що православне богослов’я вивчалось тільки в духовних закладах освіти. Проте це було не досить коректним тільки щодо лютеранської богословської освіти, яка реалізовувалася в Тартуському університеті, і католицької богословської освіти, яка реалізовувалася у Варшавському університеті.

У **підрозділі 2.4** – *“Утвердження академічного типу богословської освіти на території України”* – зазначено, що в XIX столітті послідовно було проведено три реформи духовної (конфесійної) освіти: середня освіта – духовне училище; середньо-спеціальна освіта – семінарія; вища освіта – академія. За результатом цих реформ академії починають називатися духовними університетами, в яких має розвиватися церковна наука. На території України діяла одна академія – Київська духовна академія, в якій у цей період зароджується й розвивається академічний тип богословської освіти. Наголошено, що в духовних академіях не забезпечувався повною мірою принцип дослідницької автономії. Акцентовано увагу на тому, що постійно спостерігалися спроби підкорити академічний тип доксологічному. А це означало обмеження в тематиці дослідження, використання в дослідженнях

неправославних авторів тощо. Конфлікт між доксологічним та академічним типом богословської освіти тривав до припинення за часів радянської влади діяльності усіх духовних навчальних закладів.

Констатовано, що прикладом існування богословського факультету на території України був богословський факультет Чернівецького університету, створений у середині XIX століття, який проіснував до приходу радянської влади на Буковину в сорокових роках XX століття. Також функціонував богословський факультет у Львівському університеті. Богословський факультет, подібно до багатьох богословських факультетів університетів Європи, здійснював підготовку фахівців, які потім будуть задіяні в церковних структурах.

Третій розділ – *“Сучасний період розвитку богословської освіти в Україні”* – присвячений аналізу мережі богословських освітніх центрів. Установлено, що в Україні представлені три типи центрів богословської освіти – конфесійні, неконфесійні, міжконфесійні. Центри конфесійної богословської освіти мають цілковите домінування в сучасній Україні. За даними державного департаменту у справах національностей та релігій Мінкульту в Україні налічується 129 закладів вищої духовної освіти. Але попередній аналіз мережі закладів вищої духовної освіти свідчить, що існує значна кількість закладів вищої духовної освіти або їх відокремлених підрозділів, які не мають державної реєстрації. Також виявлено, що деякі зареєстровані заклади вищої духовної освіти припинили свою діяльність. Наголошено, що для остаточного уточнення кількості закладів вищої духовної освіти потрібно провести окреме дослідження.

Зазначено, що богословська освіта в Україні розвивається досить асиметрично з повним кількісним домінуванням конфесійної богословської освіти та з незначною кількістю центрів неконфесійної та міжконфесійної освіти.

У **підрозділі 3.1** – *“Стан конфесійної богословської освіти”* – констатовано, що центри конфесійної богословської освіти представлені й розвиваються в двох видах: заклади вищої духовної освіти та заклади/структури вищої (гібридної) освіти. Перші зареєстровані відповідно до Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” й діють як тип релігійної організації, інші – функціонують на основі освітнього законодавства в системі Міністерства освіти і науки України, але свою діяльність координують з однією з українських конфесій. Це нове для України явище, оскільки здебільшого богословська освіта розвивалася в закладах вищої духовної освіти окремо від світських освітніх закладів.

Виявлено, що центри конфесійної богословської освіти кількісно домінують на території України і фактично визначають обличчя українського богослов'я. Сорок два центри (управління) мають або мали у свій час зареєстровані заклади вищої духовної освіти. Конфесійний тип богословської освіти, насамперед, орієнтований на задоволення потреб окремо взятої конфесії

у підготовці спеціалістів, які здебільшого орієнтовані на внутрішньоконфесійне застосування. Зроблено висновок про те, що релігійні організації, насамперед, зацікавлені в богословській освіті, оскільки вона визначає основний зміст підготовки фахівців для потреб релігійної організації в закладах вищої духовної освіти.

У **підрозділі 3.2** – *“Статус неконфесійної та міжконфесійної богословської освіти”* – зазначено, що в Україні також діє мережа центрів неконфесійної богословської освіти, але слід визнати, що неконфесійна богословська освіта перебуває в кризі й наразі з п’яти центрів, які представляють цей тип богословської освіти, працює повною мірою лише один – у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, в якому було запропоновано в рамках спеціальності 041 “Богослов’я” спектр спеціалізацій, орієнтованих на підготовку фахівців для роботи в релігійних структурах, а також у суспільних інституціях. Ідеться про підготовку релігійних журналістів, викладачів богословських дисциплін у закладах вищої освіти, учителів предметів духовно-морального спрямування, сімейних консультантів, психологічних консультантів у кризових станах, аналітиків суспільно-політичних процесів, підвищення кваліфікації діючих капеланів, підготовка вчених богословів тощо.

Акцентовано увагу на тому, що центри міжконфесійної богословської освіти мають найменшу мережу. В Україні наявні лише три центри, які реалізують програми міжконфесійної богословської освіти. Крім того, один із них об’єднує тільки євангельські конфесії, другий – конфесії реформатського богослов’я, третій, передусім, орієнтований на взаємодію католиків і православних. Міжконфесійні центри богословської освіти, насамперед, виникають внаслідок усвідомлення того, що є питання і проблеми, які потребують спільного вирішення.

У **четвертому розділі** – *“Нормативно-правове забезпечення богословської освіти в Україні”* – висвітлено питання законодавчого регулювання особливостей діяльності системи богословської освіти в різні історичні епохи, починаючи з радянського періоду і закінчуючи сьогоденням. Установлено, що дискримінаційне ставлення до системи богословської освіти в радянський час змінилося на адекватне ставлення та відповідне нормативно-правове закріплення в освітньому українському законодавстві, що дало змогу закладам вищої духовної освіти повноцінно функціонувати в освітньому середовищі України.

У **підрозділі 4.1** – *“Нормативно-правове регулювання богословської освіти в радянський період”* – установлено, що тенденції нормативно-правового забезпечення богословської освіти були закладені в радянський період. Саме в цей час радянська влада законодавчо забороняла діяльність закладів вищої духовної освіти і повністю вилучала богословську компоненту з освітньої системи радянської вищої школи. Натомість розвивається система антирелігійної освіти і виховання засобами вищої школи. Ситуація змінюється

після Другої світової війни, коли на території України відкриваються три заклади вищої духовної освіти Руської православної церкви. Однак у хрущовський період розпочинається нова хвиля гонінь на релігію і в результаті залишається один заклад вищої освіти.

За радянських часів духовні заклади освіти законодавчо не визнавалися закладами освіти. Навчання в цих закладах розумілося як релігійна діяльність. Наслідком такого розуміння було те, що результати освітньої діяльності та одержані документи про завершення навчання в цих закладах державою не визнавалися. Студенти цих закладів не мали пільг, передбачених для студентів державних закладів вищої освіти.

Після горбачовської лібералізації у ставленні до релігії з прийняттям Закону СРСР “Про свободу совісті та релігійні організації” і надалі залишалися дискримінаційні норми у ставленні до закладів духовної освіти, зокрема, не визнавалися результати освітньої діяльності і видані цими закладами документи про освіту, наукові ступені та вчені звання.

У **підрозділі 4.2** – *“Початок формування нормативно-правового забезпечення богословської освіти в незалежній Україні”* – розглянуто питання поступової лібералізації нормативно-правової бази щодо освітніх процесів у діяльності закладів вищої духовної освіти. Констатовано, що поступово в різних колах почали підіймати питання про необхідність урівнення в правах духовної (конфесійної) та світської освіти. І першим кроком стало включення до переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка на освітньо-кваліфікаційних рівнях бакалавра, спеціаліста, магістра, окремої спеціальності “Богослов’я”. До цього часу заклади вищої духовної освіти утримували виключне право на надання богословської освіти.

Установлено, що з кожним наступним роком незалежності України питання визнання результатів освітньої та наукової діяльності закладів вищої духовної освіти підіймалося зі зростаючою гостротою. Після створення у 2008 році Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України вирішення питання про державне визнання результатів освітньої діяльності стає одним з пріоритетних завдань її функціонування.

У **підрозділі 4.3** – *“Зміна державної політики щодо богословської освіти”* – проаналізовано ситуацію після внесення богослов’я до переліку освітніх спеціальностей, що стало важливим символічним кроком на шляху подолання дискримінації осіб, які здобували і планували здобувати богословську освіту. Це дало змогу світським закладам вищої освіти також відкривати освітні програми зі спеціальності “Богослов’я”. Цим правом першим скористався світський заклад вищої освіти – Національний університет “Острозька академія”. Однак заклади духовної освіти не могли скористатися цим правом, оскільки існуючі правила створення закладів вищої освіти, проходження ліцензування та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури блокували цей процес. Зкладам вищої духовної освіти

відмовляли в ліцензуванні надання освітніх послуг. Крім того, більшість викладачів закладів вищої духовної освіти мала дипломи про освіту, наукові ступені, вчені звання цих закладів. Слід зауважити, що держава, визнавши повністю документи про освіту, наукові ступені та вчені звання, видані в радянський час, ігнорувала саму можливість такого визнання відповідних документів закладів вищої духовної освіти.

У **підрозділі 4.4** – *“Пошуки законодавчого вирішення питання щодо визнання результатів освітньої та наукової діяльності українських закладів вищої духовної освіти”* – констатовано, що, починаючи з 2008 року, розпочинається процес пошуку найприйнятніших моделей вирішення питання державного визнання результатів освітньої діяльності закладів вищої духовної освіти. Перші спроби містили пропозицію вирішення питання шляхом прийняття указом Президента України чи постановою Кабінету Міністрів України процедури державного визнання документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих у закладах духовної освіти. Були пропозиції, щоб визнання документів стосувалося тільки для проходження закладами вищої духовної освіти процедури ліцензування й акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, а також спеціалізованої вченої ради зі спеціальності “Богослов’я”, і це б дало змогу вже з певного часу видавати документи державного зразка. Обговорювалася пропозиція про створення комісії, яка б визнавала документи про освіту, наукові ступені та вчені звання, що, своєю чергою давало б можливість легалізувати освітню та наукову діяльність на всіх рівнях.

Установлено, що пропонувалося також прийняти політичне рішення про визнання всіх документів закладів вищої духовної освіти, виданих до певного часу. Після марних намагань вирішити це питання стало зрозуміло, що без зміни одного з базових законів – “Про свободу совісті та релігійні організації” або “Про вищу освіту”, – це питання вирішене не буде.

У **підрозділі 4.5** – *“Законодавче розв’язання проблем щодо визнання результатів освітньої діяльності українських закладів вищої духовної освіти”* – зазначено, що в 2013 році було підготовлено проекти змін до українського законодавства. Пропозиції були прийняті та включені до проекту Закону України “Про вищу освіту”. Після набуття чинності цього Закону 06 вересня 2014 року можна сказати, що розпочався новий період у розвитку богословської освіти.

У 2015 році було прийнято новий перелік галузей та спеціальностей, де виокремлено галузь 04 “Богослов’я” та спеціальність 041 “Богослов’я”; затверджено порядок державного визнання документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, отриманих у закладах вищої духовної освіти. У 2016 році було затверджено положення про відповідні комісії: перша – з державного визнання документів про вищу освіту, друга – про державне визнання наукових ступенів та вчених звань. Новий закон дав змогу проходити процедуру ліцензування та акредитації, відкриття спеціалізованої вченої ради зі

спеціальності “Богослов’я”, і цим правом вже в 2015 році скористався заклад вищої духовної освіти “Київська православна богословська академія”. Крім процедури державного визнання документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, дозволялося вченим радам визнавати документи закладів вищої духовної освіти для продовження навчання. Саме цим правом у 2016 році скористалася група студентів, яка вступила до магістратури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

У підрозділі 4.6 – *“Підзаконна нормотворчість щодо визнання результатів освітньої та наукової діяльності закладів вищої духовної освіти”* – розглянуто нововведення в освітньому законодавстві щодо діяльності закладів вищої духовної освіти. З’ясовано, що законодавство має ще кілька новацій, які стосуються закладів вищої духовної освіти. Так, зокрема, відповідно до норм Закону України “Про вищу освіту” й ухвалених на їх основі підзаконних актах:

- зберігається автономність від Міністерства освіти і науки України;
- надано право, а не обов’язок проходити процедуру ліцензування та акредитації, але після проходження акредитації заклад вищої духовної освіти може видавати диплом державного зразка;
- дозволено релігійним організаціям безпосередньо впливати на процеси визначення освітньої політики, принципів та діяльності студентського самоврядування;
- держава не визначає процедуру обрання і не впливає на призначення керівника закладу вищої духовної освіти;
- під час проходження ліцензування та акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, спеціалізованої вченої ради зі спеціальності “Богослов’я” передбачені суттєві поступки і визнаються всі документи викладачів закладів вищої духовної освіти як еквівалентні державним документам. Це суттєво полегшує процедуру державної легалізації освітніх та наукових програм закладів вищої духовної освіти.

Обґрунтовано, що в Україні формується нове розуміння світського і конфесійного характеру освіти, причому відбувається подолання віддільницького розуміння світськості, коли остання розуміється як відлучення церкви і релігійних організацій не від держави, а від суспільства, на користь невіддільницькому, що дає змогу зберегти світський характер держави і відновити соціальну справедливість стосовно осіб, які навчалися, працювали, а також навчаються і працюють у закладах вищої духовної освіти.

Зроблено висновок, що станом на 2016 рік держава унормувала питання визнання результатів освітньої та наукової діяльності, а також створила можливості для проходження ліцензування й акредитації закладам вищої духовної освіти, остаточно подолавши дискримінаційну політику в цій сфері.

П’ятий розділ – *“Моделі розвитку богословської освіти в Україні”* – визначено перспективи розвитку богословської освіти в Україні. Розглянуто сучасний дискурс богослов’я та богословської освіти в Україні в поєднанні з концептами світськості та конфесійності в теорії і практиці богословської

освіти. Окреслено тенденції майбутнього розвитку богословської освіти в Україні з урахуванням сучасного стану та трансформацій вітчизняного освітнього законодавства.

У **підрозділі 5.1** – *“Сучасний дискурс богослов'я та богословської освіти в Україні”* – встановлено неможливість розмежування розвитку богословської освіти в Україні за видами закладів вищої освіти – конфесійна чи світська. Зазначено, що є випадки реалізації цілком конфесійної богословської освіти в світських закладах вищої освіти. Також є приклади гібридних закладів/структур закладів вищої освіти, коли заклад або структура створений відповідно до освітнього законодавства, але координує свою діяльність з однією із конфесій. Систематизовано думки авторів та зазначено, що є конфесійна та неконфесійна богословська освіта, а також конфесійні, гібридні та світські заклади вищої освіти, в яких реалізується один із типів богословської освіти. Виявлено, що з поля уваги науковців випав міжконфесійний тип богословської освіти, який існує в Україні.

У **підрозділі 5.2** – *“Світськість і конфесійність у теорії та практиці богословської освіти”* – окреслено дискусії навколо того, якою має бути богословська освіта, загострено питання про те, а чи має бути взагалі богословська освіта в світській державі? Якщо вона може існувати в якомусь вигляді, то чи може вона бути присутня у світському закладі вищої освіти? Ця дискусія також демонструє діапазон думок, який можливий тому, що українське законодавство не містить визначення “світська держава”, “світський характер освіти”. За інерцією в Україні й надалі діє віддільницьке розуміння поняття світськості, яке побутувало в радянський період та означало, що релігія в кращому разі може бути приватною справою.

Установлено, що в незалежній Україні держава та громадянське суспільство вибудовують певну партнерську взаємодію з релігійними організаціями і формують невіддільницьке розуміння світськості. У цьому контексті світськість розуміється не як виключення релігії, а як те, що релігія може й повинна існувати поряд з іншими світоглядами та суспільними практиками. Наголошено, що в такому контексті держава не тільки немає, а й повинна включати богословську освіту у світський, у тому числі світський освітній контекст, та повинна сприяти розвитку богословської освіти, оскільки вища освіта є добровільною, і особа сама обирає – навчатися чи не навчатися на богословських програмах. Отже, відсутність такої можливості означає порушення права на таку освіту для значної кількості віруючих громадян України.

Зазначено, що є гібридні форми реалізації богословської освіти, коли у світському закладі вищої освіти реалізується конфесійна богословська освіта, але для світського закладу вищої освіти більш органічно притаманна неконфесійна богословська освіта з можливістю співпраці з усіма конфесіями, які бажать цієї співпраці. Тому наявність богословської освіти у світських, особливо державних, закладах вищої освіти, не тільки не порушує їх світський

характер, а навпаки, його утверджує, оскільки забезпечується богословський погляд поряд з іншими небогословськими спеціальностями світського закладу вищої освіти.

У **підрозділі 5.3** – *“Тенденції майбутнього розвитку богословської освіти в Україні”* – виокремлено тенденції подальшого розвитку богословської освіти, які можна звести до такого:

- конфесійний чи світський заклад вищої освіти, самостійно опираючись лише на свої ресурси, розвиває богословську освіту;
- конфесійний заклад вищої освіти формує консорціум для реалізації більш масштабних проектів;
- два і більше світських заклади вищої освіти розвивають партнерські освітні програми;
- конфесійний та світський заклади вищої освіти розвивають освітні партнерські програми;
- конфесійний заклад вищої освіти із закордонним закладом вищої освіти розвивають партнерську програму;
- світський заклад вищої освіти розвиває із закордонним закладом вищої освіти партнерську програму.

Тенденції, які найближчим часом матимуть свій активний розвиток, – це партнерські програми між конфесійними та світськими закладами вищої освіти, оскільки це партнерство взаємовигідне і взаємодоповнює. Також спостерігається тенденція серед протестантських закладів вищої духовної освіти до створення консорціумів для досягнення більш амбітних цілей, які досягнути поодиноці досить складно. Активно розвивається партнерство світських закладів вищої освіти із закордонними закладами вищої освіти у сфері богослов'я. Констатовано, що спостерігається розвиток неформальної богословської освіти (читання лекцій, заснування шкіл, проведення комунікативних заходів тощо).

Ця форма богословської освіти дає змогу здобути знання, набути вмінь та компетентності, але за її результатами не передбачається одержання формального документа на основі перевірки та контролю засвоєння знань, умінь та компетентностей. Ці форми матимуть подальший розвиток у контексті пошуку нових форматів та підвищення якості цих заходів.

Зроблено висновок про те, що формальна богословська освіта передбачає:

- ступеневе навчання (бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура);
- елективне навчання (друга спеціальність, спеціалізація, окремі дисципліни);
- підвищення кваліфікації;
- сертифікатні програми.

Установлено, що в контексті змін до освітнього законодавства передбачається надання нових імпульсів у розвитку ступеневої богословської

освіти за рахунок того, що відкрилася можливість вступу на другий (магістерський) рівень вищої освіти з дипломами за будь-якою спеціальністю. Крім того, вступ можливий на основі диплому закладу вищої духовної освіти. Елективна освіта перебуває в початковому стані, підвищення можливості обирати дисципліни вибіркової частини навчального плану дасть змогу здобути богословську освіту як додаткову до основного фаху студента. Підвищення кваліфікації буде розвиватися у зв'язку з тим, що поступово на шлях ліцензування буде ставати все більше закладів вищої освіти, а для ліцензування необхідно вказувати підвищення кваліфікації чи стажування викладача. Сертифікатні програми також матимуть свій розвиток у контексті прагнення значної кількості осіб продовжувати своє навчання. Вони передбачають формальну перевірку знання, але не потребують обтяжливих процедур вступу і навчання на ступеневих формах богословської освіти. Особливо будуть розвиватися онлайніві форми навчання на сертифікатних програмах.

Доведено, що важливою складовою формування спільного освітнього простору в Україні є функціонування відкритих інституцій, які готові до адекватного міжконфесійного діалогу, що можливий у контексті функціонування таких інституцій, як: Відкритий православний університет, Євро-Азіатська Акредитаційна Асоціація. Саме вони є проактивними флагманами освітніх перетворень у сфері богословської освіти та науки. Також є низка інституцій, які стають на шлях відкритості та співпраці. До них належать заклади вищої духовної освіти різних конфесій – учасники багатьох комунікативних заходів, зокрема таких, як: “Реформація 500”, конференції, присвячені питанням соціального діалогу та екуменізму тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведено комплексний аналіз богословської освіти в Україні з акцентами на її історичне становлення та сучасний стан розвитку з урахуванням двох площин розгортання – релігійної та освітньої.

1. На підставі дослідження змісту, форми і структури богослов'я виявлено його зв'язок з богословською освітою. Установлено, що поняття богословської освіти впливає з концепту богослов'я та є певним чином складовою богослов'я. Богослов'я є ширшим поняттям від богословської освіти і саме богословське наповнення визначає особливості й напрями богословської освіти. Реконструйовано теоретичні та практичні рекомендації щодо розвитку богословської освіти в Україні на основі аналізу наукових досліджень українських інтелектуалів, якими був запропонований спектр думок із цього питання. Представлені дослідження було узагальнено за спільними типологічними ознаками. Одна група вчених вважає, що богословська освіта може бути лише конфесійна і розвиватися тільки в конфесійних закладах вищої освіти; ця освіта, насамперед, має готувати фахівців для потреб окремої

конфесії. Інша точка зору полягає в тому, що освіта може бути в конфесійних закладах вищої освіти, але якщо вона все ж присутня у світському закладі вищої освіти, то не повинна торкатися питань віровчення й обрядової практики, а має бути орієнтована на підготовку фахівців для суспільного застосування – релігійних журналістів, учителів релігійних предметів у світській школі, соціальних працівників та ін. Існує ще одна точка зору, яка полягає в тому, що визнається тільки конфесійний характер богословської освіти, але припускається можливість її існування і в конфесійному, і у світському закладах вищої освіти, при цьому зроблено наголос на її відмінні функції. Також має місце точка зору, яка апелює до того, що конфесійна богословська освіта присутня в конфесійних закладах вищої освіти, а світська богословська освіта розвивається у світських закладах вищої освіти.

Зазначено, що у спектрі наукових досліджень українських вчених, доробок яких було проаналізовано, часто не враховуються вже існуючі тенденції розвитку богословської освіти в Україні, і тому пропонується відмежовувати конфесійну та неконфесійну богословську освіту, а також розмежовувати ці освіти від закладів, в яких вона може існувати, оскільки цілком конфесійна освіта в українських реаліях може реалізовуватися у світському закладі вищої освіти. Крім того, слід враховувати існування міжконфесійної богословської освіти в Україні.

2. Уточнено зміст поняття “богослов’я” та продемонстровано, що залежно від розуміння цього поняття змінюється розуміння того, чим є і має бути богословська освіта. Тому було проаналізовано розуміння поняття “богослов’я” в інтелектуальній історії людства.

В Античності під терміном “богослов’я” розуміли: поетичну оповідь про богів (як у Платона); частину філософії (як у Аристотеля, Іоана Дамаскіна та Боеція); частину фізики, яка була третьою частиною філософії (як у Варона); синонім філософії (як у Прокла); виключно як вчення про Бога Трійцю (як у Климента Александрійського, Орігена, Григорія Назіанзіна, Максима Сповідника та Августина); як вчення про Бога та безтілесних істот (у Діонісія Ареопагіта); те ж саме, але плюс вчення про душу людини (у Іоана Дамаскіна).

Остаточно термін “богослов’я” в тому значенні, в якому ми його розуміємо і в наш час – як окрема сфера людського знання про Бога та його зв’язок з людиною і світом речей – сформувався у П’єра Абеляра, який здійснив остаточне поєднання богослов’я як сфери дослідження та окремого предмета викладання. Доведено, що богослов’я входить до обсягу поняття “релігія”, а збільшення його обсягу відбулося в період Нового часу, коли до нього почали включати типологічно схожі феномени. Це дає змогу тлумачити поняття “богослов’я” як більш широке поняття і застосовувати його до всіх релігійних традицій, які мають спроби раціонального обґрунтування віровчення своєї традиції. Тому слід розуміти поняття “богослов’я” як окрему сферу людського знання про Бога та його зв’язок із людиною та світом речей, а богословську

освіту – як логічно організоване знання про Бога, – науку про Бога, яка пристосована до систематичного та послідовного викладання.

Установлено розмежування об'єкта та предмета богослов'я порівняно з іншими сферами знання про релігію – філософією релігії, релігійною філософією, релігієзнавством. Як наслідок, це розмежування було застосовано і до освітніх систем у чотирьох сферах знання про релігію.

3. Здійснено типологізацію богословської освіти в історичній перспективі. Богословська освіта існувала в межах чотирьох типів, які виникають послідовно: катехитична, місіологічно-апологетична, доксологічна та академічна. Для катехитичного типу характерним є орієнтування на виховний ідеал, який покликаний формувати на основі передачі істин віри відданого вірянина певної релігійної традиції. Місіологічно-апологетичний, що орієнтований на задоволення у богословській освіті релігійних громад, які прагнуть поширювати істини своєї релігії назовні та мають потребу захисту істин віри від нападок представників інших релігій. У доксологічному типі богословської освіти реалізується освіта, яка має послідовно транслювати одну з конфесійних традицій і орієнтована, насамперед, на підготовку священнослужителів. Академічний тип формується під впливом історико-критичного підходу в дослідженні, передусім релігійних віроповчальних джерел в університетському середовищі, в якому стверджується принцип свободи наукового дослідження.

Доведено, що цінністю виокремлення історичних типів богословської освіти є можливість відрізнити богословську освіту в історичному зрізі за її функціональними відмінностями і більш точно аналізувати інституційні форми сучасної богословської освіти, демонструючи тяглість історичних типів у сучасних інституційних формах богословської освіти.

Установлено, що історичні типи богословської освіти поступово трансформуються під впливом секуляризації. Також на історичні типи богословської освіти впливає виникнення постконфесійної ситуації в деяких країнах Європи і світу. Доксологічна освіта трансформується в конфесійний тип богословської освіти, академічна – у неконфесійний. Перша орієнтована на обслуговування внутрішніх потреб конфесії, а друга – на зовнішні потреби (потреби суспільства). Зазначено, що зазвичай не враховується існування третього типу сучасної богословської освіти – міжконфесійний тип богословської освіти, який орієнтований на розв'язання проблем, що виникають між двома і більше конфесіями. Наголошено, що мінімальною умовою можливості богословської освіти є необхідність того, щоб викладачі освітніх програм мали чітку конфесійну ідентичність.

4. Проаналізовано історичні етапи формування богословської освіти на теренах України від часів Київської Русі (X століття – до початку XX століття). Розглянуто послідовне формування богословської освіти, що в цілому відповідає її історичним типам. Аналізуючи реалізацію богословської освіти на прикладі конкретних історичних проявів, вносилися корективи, оскільки часто

спостерігається те, що історичний тип не реалізується в чистому вигляді, здебільшого спостерігається домінування певного типу, але з виконанням деяких функцій інших історичних типів. Важливість цього спостереження полягає в тому, щоб не впадати в крайнощі ідеалізації в пошуках чистих історичних типів богословської освіти, які розвивалися на теренах України. Зазначено, що розвиток богословської освіти починається з періоду Київської Русі (X століття) в князівських та архієрейських домах та при монастирях, де реалізовувався катехитичний тип, але з елементами місіонерсько-апологетичного у контексті полеміки з язичниками. У братських школах, навпаки, присутній компонент катехитичного типу, але домінує місіонерсько-апологетичний в контексті полеміки з католиками.

Після початку Реформації і формування конфесійних кордонів кожен заклад освіти позиціонувався за конфесійною належністю. Із цього періоду в богословській освіті починає домінувати доксологічний компонент. На території України виникають доксологічні заклади освіти реформатів, соцініан, єзуїтів та мережа православних закладів освіти і центрів з Острозьким колегіумом. Після закриття мережі протестантських і православних богословських центрів на Правобережжі залишається мережа католицьких єзуїтських богословських центрів, а на Лівобережжі починає формуватися мережа православних богословських центрів на чолі з Києво-Могилянською академією. Поступово доксологічна освіта на теренах України починає змінювати інституційні форми і розвиватися в семінаріях.

З XVIII століття формується поділ на духовні (доксологічні) та світські заклади вищої освіти. У XIX столітті цей розподіл остаточно затверджується, і богословська освіта розвивається в духовних закладах освіти доксологічним шляхом та задовільняє потреби закладів вищої освіти. Академічний тип богословської освіти розвивався на теренах України в Київській духовній академії, але академічне богослов'я постійно поверталось до доксологічної перспективи. Обґрунтовано, що саме ця модель розмежування духовної та світської освіти визначила розвиток форм богословської освіти в радянський період і в період шести перших років незалежної України, коли богословська освіта розвивалася виключно в духовних закладах освіти.

5. Окреслено стан конфесійної богословської освіти в Україні й продемонстровано, що за період незалежності спостерігається стрімка динаміка розвитку мережі конфесійних закладів вищої духовної освіти. Виявлено, що конфесійна богословська освіта розвивається в двох організаційних формах: перша – у закладах вищої духовної освіти, які створюються і діють відповідно до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, друга – у закладах/структурах вищої гібридної освіти – коли заклад створюється конфесією або заклад чи структурний підрозділ закладу вищої освіти координує свою роботу з конфесією.

Установлено, що богословська освіта реалізовується і в незареєстрованих закладах. Тому було запропоновано усі центри, де

реалізується богословська освіта, позначати терміном – “центр богословської освіти”. Автором доведено, що розмежування богословської освіти за видами навчальних закладів (світський або конфесійний) є не коректним. Цей висновок базується на тому, що є приклади, коли цілком конфесійна освіта реалізується у світському закладі вищої освіти, а в конфесійних закладах вищої освіти реалізується міжконфесійна богословська освіта.

Виявлено, що конфесійні центри богословської освіти мають цілковите домінування в кількісному вияві (42 релігійних центри (управління) мають або мали зареєстровані заклади вищої духовної освіти). Таке домінування на ринку надання освітніх послуг у сфері богословської освіти викликано тим, що богословська освіта визначає зміст підготовки необхідних фахівців для внутрішніх потреб конфесії. І розвиток мережі залежить не від тих, хто хоче стати фахівцем з богослов'я, а від тих, хто хоче присвятити себе реалізації в структурах конфесії, до якої він належний.

Охарактеризовано стан неконфесійної богословської освіти, який виникає і розвивається з запізненням на 50 років порівняно із Заходом. Крім того, неконфесійний тип богословської освіти розвивається в нашій країні, насамперед, у світських закладах вищої освіти, що для нашого культурно-історичного контексту є непритаманним. Установлено, що центри неконфесійної богословської освіти розвиваються в п'яти осередках, але на сьогодні тільки один осередок є діючим – це Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Він пропонує спектр освітніх програм із неконфесійного богослов'я на всіх чотирьох рівнях вищої освіти – від бакалавра до доктора наук. У ньому також діє спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук за спеціальністю “Богослов'я”. Тому можна стверджувати, що неконфесійна богословська освіта нині перебуває в процесі становлення.

Міжконфесійна богословська освіта має три центри: у першому з них реалізуються освітні програми, які об'єднують богослов'я реформатських та пресвітеріанських церков; другий центр об'єднує релігійні заклади євангельського християнства; у полі зору третього центру – проблеми екуменічного характеру між католиками та православними. На підставі отриманих даних можна стверджувати, що неконфесійна та міжконфесійна освіта тільки починає розвиватися. Отже, сьогодні ще не можна вести мову про систему неконфесійної та міжконфесійної освіти в Україні.

6. Проведено аналіз нормативно-правового регулювання богословської освіти в радянський період на території України та виявлено, що модель розвитку богословської освіти в незалежній Україні на початкових етапах становлення закладено саме в цей період. Аналіз офіційних документів після встановлення радянської влади й дослідження освітнього законодавства СРСР свідчить про негативне ставлення до релігії та богословської освіти зокрема. Наголошено на тому, що з поступовим посиленням радянської влади відбувається посилення негативного ставлення до богословської освіти:

спочатку забороняється будь-яка присутність богословської освіти у світській школі, потім – публічне навчання релігії, а відтак – ліквідується мережа духовних закладів освіти. Наступним етапом стала заборона будь-якого навчання релігії. Своєрідною крапкою стає Конституція СРСР, яка закладає принцип свободи совісті й релігії, але свободу релігії зводить до свободи виконання обрядів.

Проведений аналіз офіційних документів та радянського законодавства дав змогу виявити ще одну лінію – формування антирелігійної освіти, протилежної релігійній та богословській. Антирелігійна освіта мала поступову інституалізацію – від короткого навчання до створення окремої дисципліни “Науковий атеїзм”, яку в середині 1950-х років інтегрують як навчальну та наукову дисципліну. У закладах вищої освіти починають готувати викладачів та науковців із наукового атеїзму, а у вищій школі Радянського Союзу курс наукового атеїзму стає обов’язковим.

До Другої світової війни система богословської освіти була повністю знищена, але після Другої світової війни на території України було відновлено три православних заклади вищої духовної освіти, які перебували під жорстким контролем радянської влади. Однак пізніше два з них були ліквідовані й до 1988 року на території України існував лише один заклад вищої духовної освіти в Одесі.

Аналіз радянського законодавства, з одного боку, і реальна політика у ставленні до богословської освіти, з другого, дає змогу стверджувати, що в Радянському Союзі була реалізована віддільницька концепція світськості, яка передбачала максимальне вилучення релігії та богословської освіти з публічного простору. Ситуація змінюється в контексті лібералізації у ставленні до релігії та богословської освіти в СРСР, починаючи з 1988 року. Також ліберальні тенденції на території України посилюються з отриманням нею незалежності.

Охарактеризовано початок формування та виявлено зміни нормативно-правового забезпечення богословської освіти в пострадянській Україні. Так, зокрема, починає формуватися мережа духовних закладів освіти, але радянське, а потім українське законодавство, надавши право на богословську освіту, і далі дозволяє її реалізовувати лише в закладах духовної освіти. Водночас, не визнаючи результатів освітньої діяльності цих закладів, розглядаючи освітню діяльність як релігійну діяльність і, відповідно, видані документи про освіту, наукові ступені та вчені звання не визнаються державою. Ці документи не надають освітніх та наукових прав випускникам конфесійних закладів вищої освіти.

Наголошено на тому, що наявність права реалізовувати богословську освіту в закладах вищої духовної освіти сама по собі розглядалася як серйозний крок назустріч до недавно дискримінованих релігійних організацій. Те, що держава не втручається в освітню діяльність релігійних організацій розглядалося більше як благо. Натомість держава, зробивши цей крок,

керувалася такою логікою – якщо ми не втручаємося, ми не контролюємо, а відтак і не визнаємо результати цієї освітньої діяльності, тому випускники, які одержали документи про освіту, наукові ступені та вчені звання, не набувають прав осіб з освітою, науковими ступенями та вченими званнями, отриманих у світських закладах вищої освіти. Для виходу із цієї ситуації держава мала розробити механізми державного визнання результатів освітньої діяльності у сфері богословської освіти.

З'ясовано, що першою спробою розв'язання цієї проблеми було включення в 1997 році до переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка на освітньо-кваліфікаційних рівнях бакалавра, спеціаліста, магістра, нової спеціальності “Богослов'я”. Унаслідок цього світські заклади вищої освіти також отримали право започатковувати освітні програми з богослов'я. Однак проблема полягала в тому, що світські заклади вищої освіти могли скористатися цим правом, а заклади вищої духовної освіти – ні, оскільки для проходження всіх процедур державного визнання освітньої та наукової діяльності необхідним було виконання державних умов.

Наголошено, що головною проблемою стала відсутність у наукових та науково-педагогічних працівників духовних навчальних закладів документів про освіту, наукові ступені та вчені звання державного зразка. Єдиною альтернативою, яка пропонувалася для закладів вищої духовної освіти – це те, щоб її наукові та науково-педагогічні працівники одержали послідовно документи державного зразка. Це призводило до того, що державна легалізація відкладалася на невизначений термін.

7. Висвітлено пошуки законодавчого вирішення визнання результатів освітньої та наукової діяльності українських закладів вищої духовної освіти. Зокрема, обґрунтовано, що значно активізувалися процеси з пошуків механізмів державного визнання результатів освітньої та наукової діяльності закладів вищої духовної освіти внаслідок створення в 2008 році Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки України. Громадська рада очолила цей процес і послідовно шукала можливі механізми розв'язання проблеми, яка виникла. Було реконструйовано шлях пошуків законодавчих механізмів вирішення питання визнання результатів освітньої та наукової діяльності закладів вищої духовної освіти. Розглядався варіант у рамках чинного законодавства прийняти нормативно-правовий акт на рівні указу Президента або постанови Кабінету Міністрів України, або наказу Міністерства освіти і науки України. Пропонувався різний набір механізмів: від ситуативного визнання документів наукових та науково-педагогічних працівників закладів вищої духовної освіти виключно в рамках процедури ліцензування, акредитації, відкриття аспірантури та докторантури, а також спеціалізованої вченої ради за спеціальністю “Богослов'я”. У межах цього механізму визнані дипломи будуть лише у випускників акредитованих програм. Інший варіант – це політичне рішення про повне визнання всіх документів, виданих закладами духовної освіти до певного

періоду. Зроблено наголос на тому, що відсутність політичної волі у Президента України та органів виконавчої влади призвели до розуміння, що питання може бути вирішене тільки після зміни українського законодавства, і тому зусилля були зосереджені саме на цьому.

8. Розкрито законодавче розв'язання та врегулювання визнання результатів освітньої діяльності українських закладів вищої духовної освіти, яке полягало в зміні існуючого освітнього законодавства та подоланні віддільницької стратегії у ставленні до закладів вищої духовної освіти. Зазначено, що, починаючи з 2012 року, активізувалася робота заінтересованих сторін у вирішенні цього питання.

Установлено, що певну роль відіграли звернення до представників української влади від лідерів церков і релігійних організацій, а також Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями. Оскільки комплекс питань з державного визнання результатів освітньої та наукової діяльності потребував законодавчого вирішення, усі звернення було передано до парламенту – Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. При Комітеті було створено робочу групу, яка мала напрацювати пропозиції до змін українського законодавства. У дослідженні реконструйовано етапи роботи робочої групи і послідовність кроків щодо напрацювання пропозицій. Робота велася за двома напрямками: 1) вирішення питання про визнання документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, отримані раніше; 2) вирішення питання з можливістю вже самостійно видавати закладами вищої духовної освіти документи, які будуть визнаватися державою, тобто розробкою механізмів проходження ліцензування, акредитації, відкриття аспірантури, докторантури, а також відкриття спеціалізованих вчених рад зі спеціальності “Богослов’я”. Після підготовки відповідного проекту закону тривала складна процедура погодження з профільними парламентськими комітетами. Однак розпочалися події, які пізніше назвали Революцією Гідності, і питання було відкладено.

З приходом нової влади здійснювалася підготовка нового Закону України “Про вищу освіту”. Після набуття ним чинності 06 вересня 2014 року починається новий період розвитку богословської освіти. Після цього послідовно було прийнято порядок державного визнання документів про освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти. З вересня 2016 року розпочали свою діяльність дві комісії з державного визнання документів закладів духовної освіти. Кілька закладів скористалися правом на проходження ліцензування освітньої діяльності. Світські заклади вищої освіти почали приймати на навчання осіб із дипломами закладів вищої духовної освіти. Усі ці процеси заклали тенденції формування нового етапу розвитку богословської освіти на найближчий час.

Установлено, що тенденції у формуванні богословської освіти, які простежувались у радянський час і на початку незалежності України, створюють певну провідну лінію для подальших трансформацій у цій сфері.

Водночас сформована нормативно-правова база сучасності, напрацювання та новий Закон України “Про вищу освіту” створюють нову ситуацію для подальшого розвитку богословської освіти в Україні. З огляду на те, що такі тенденції вже наявні в Україні, події 2013–2014 років тільки посилили суспільний та гуманітарний дискурс. Однак варто зазначити, що діяльність богословської освіти відділена від політичних процесів та є складовою громадянського суспільства й освітньо-гуманітарного простору України. Нові можливості в діяльності закладів вищої духовної освіти відкривають для них низку перспектив і нових тенденцій, якими вже ряд інституцій скористався, а інші розгортають свою діяльність у цьому напрямі, впливаючи на суспільні процеси та самооновлюючись, зберігаючи свої традиційні функції та відповідаючи на нові суспільні виклики.

9. Окреслено сучасний дискурс богослов'я та богословської освіти в Україні. Так, зокрема, наголошується на відкритості, діалогічності та міжконфесійній співпраці у сфері богословської освіти і науки. Виокремлено низку центрів богословської науки, які визначили загальну тенденцію розвитку відкритої та діалогічної богословської науки. Зазначено, що ці центри, як правило, мають виразну конфесійну ідентичність, але свідомо вибудовують богословський діалог та здійснюють спільні богословські проекти з іншими, здебільшого християнськими, конфесіями. Проаналізовано низку таких проектів, які закладають системний характер відкритої, діалогічної богословської традиції в Україні.

10. Розглянуто концепти “світськість” і “конфесійність” у теорії і практиці богословської освіти та виявлено, що світська держава не виключає конфесійного характеру освіти чи конфесійних закладів освіти. Зазначено, що до теперішнього часу в Україні підіймається питання світського характеру нашої держави на підставі статті 35 Конституції України. Наголошено, що в українському законодавстві відсутнє визначення поняття світськості, воно і далі часто тлумачиться в радянській конотації, у віддільницькому ключі, у сенсі повного відділення релігії від держави та суспільства. Тому в дисертації було проаналізовано різне розуміння поняття “світськості” і виявлено, що той концепт світськості, який розвивається в Україні, ґрунтується на кооперації держави та релігійних організацій для досягнення спільних цілей. Також було доведено, що віддільницьке (негативне) розуміння світськості суперечить Конституції України, оскільки не може бути визначена жодна ідеологія як державна, у тому числі ідеологія секуляризму. Тому було вказано, що для того, щоб послідовно втілювати принципи світськості як забезпечення плюралізму поглядів, має існувати богословська освіта й у світській державі та світському закладі вищої освіти.

Наголошено на тому, що наявність богословської освіти у світському закладі вищої освіти не передбачає обов'язковості цієї освіти, але відсутність такого вибору порушує принцип світськості, оскільки порушуються права

великої кількості громадян, які вважають себе віруючими і потенційно можуть бажати здобути таку освіту у світському закладі вищої освіти.

Акцентовано увагу на тому, що має бути забезпечено також право на протилежний релігійному атеїстичний світогляд і можливість його відображення в освітніх програмах світських закладів вищої освіти. Тому наявність конфесійних закладів освіти, конфесійного богослов'я, конфесійної, неконфесійної та міжконфесійної богословської освіти у світській державі насправді утверджує принцип світськості держави, яка забезпечує формування плюралізму світоглядів, у тому числі й релігійними засобами вищої освіти.

11. Виявлено тенденції розвитку богословської освіти в Україні, що зводяться до такого: конфесійний чи світський заклад вищої освіти самостійно, опираючись лише на свої ресурси, розвиває богословську освіту; конфесійні заклади вищої освіти формують консорціум для реалізації більш масштабних проектів; два і більше світських закладів вищої освіти розвивають партнерські освітні програми; конфесійний та світський заклад вищої освіти розвивають освітні партнерські програми; конфесійний заклад вищої освіти із закордонним закладом вищої освіти розвивають партнерську програму; світський заклад вищої освіти розвиває з закордонним закладом вищої освіти партнерську програму.

Наголошено, що ці тенденції вже мають відображення в українській освітній реальності і від багатьох факторів буде залежати посилення чи ослаблення тієї чи іншої тенденції.

Виокремлено можливі форми розвитку богословської освіти в контексті змін українського законодавства, зокрема формальна і неформальна з низкою підформ. Для прикладу: неформальна богословська освіта: цикли лекцій; школи; наукові заходи (конференції, семінари, круглі столи тощо); відкриті лекції.

Формальна богословська освіта: ступеневе навчання (бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура); елективне навчання (друга спеціальність, спеціалізація, окремі дисципліни); підвищення кваліфікації; сертифікатні програми. Встановлено, що ті тенденції, які спостерігаються у світі та в Україні, демонструють посилення неформальної освіти, тому слід очікувати, що це буде стосуватися і богословської освіти. Натомість формальна богословська освіта для того, щоб бути привабливою на ринку освітніх послуг, має шукати нові форми її реалізації у світі богословської освіти. Так друга спеціальність чи спеціалізація, коли пропонується вибір окремої дисципліни, користується стабільним попитом із поступовим зменшенням кількості студентів, які отримують освіту, де богослов'я є першою спеціальністю. Тому богословська освіта, яка після тривалого періоду державного атеїзму торує шлях в освітньому та науковому середовищі, має враховувати ті тенденції, які народжуються, і ті можливі форми, в яких вона може реалізовуватися. Зазначено, що наразі розпочався новий етап розвитку богословської освіти, імпульс якому надала зміна освітнього законодавства. Констатовано, що

залежно від того, як будуть розвиватися ці можливості й діятимуть заінтересовані сторони цього процесу, залежить і майбутнє українського богослов'я.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації

1. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст: [монографія] / В. Л. Хромець. Рівне: Зень О., 2018. – 312 с.
2. Хромець В. Л. Структурна класифікація релігії / В. Л. Хромець // Наук. вісн. Чернів. нац. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2010. – Вип. 512–513. Філософія. – С. 185–191.
3. Хромець В. Л. Нові форми інституалізації теології в світській системі освіти України / В. Л. Хромець // Філософ. Думка. – Спецвип : Sententiae III. Християнська теологія і сучасна філософія. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – С. 6–12.
4. Хромець В. Л. Види та форми християнської богословської освіти / В. Л. Хромець // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук. пр.]. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 28 (41). – С. 3–6.
5. Хромець В. Л. Поняття “богословська освіта” в релігієзнавчому осмисленні / В. Л. Хромець // Софія : гуманітар.-релігієзнав. вісн. – 2015. – № 2(4). – С. 64–69.
6. Хромець В. Л. Об'єкт, предмет богослов'я та його розмежування з іншими сферами знання про релігію / В. Л. Хромець // Освітній дискурс : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 5 : Гуманітарні науки. – С. 109–118.
7. Хромець В. Л. Світськість і конфесійність в теорії і практиці богословської освіти / В. Л. Хромець // Практ. філософія : наук. журн. – 2018. – № 2 (68). – С. 187–193.
8. Хромець В. Л. Законодавче розв'язання визнання результатів освітньої діяльності українських закладів вищої духовної освіти / В. Л. Хромець // Мультиверсум : філософ. альм. – 2018. – Вип. 1–2 (163–164). – С. 122–135.
9. Хромець В. Л. Антиномії розвитку богословської освіти в пострадянській Україні / Хромець В. Л. // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 134 (7). – С. 311–317.
10. Хромець В. Л. Конфесійні та світські форми функціонування богослов'я та богословської освіти / Віталій Хромець // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філософсько-політологічні студії. – 2018. – Вип. 18. – С. 236–244.
11. Хромець В. Л. Нормативно-правове врегулювання діяльності духовних закладів вищої освіти в умовах нового освітнього законодавства України / В. Л. Хромець // Освітній дискурс : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 6–7 : Гуманітарні науки. – С. 104–116.
12. Хромець В. Л. Початок формування нормативно-правового забезпечення богословської освіти в незалежній Україні / Хромець Віталій //

Схід : аналіт.-інформ. журн. [Серія] Філософські науки. – 2018. – № 3 (155). – С. 88–93.

13. Хромець В. Л. Пошуки законодавчого вирішення визнання результатів освітньої та наукової діяльності українських духовних закладів вищої освіти / Хромець В. // *Нова парадигма: філософські і соціологічні науки* : [журн. наук. праць]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – Вип. 133. – С. 55–65.

14. Хромець В. Л. Форми отримання богословської освіти та їх розвиток в перспективі трансформацій богословської освіти майбутнього / В. Л. Хромець // *Освітній дискурс* : зб. наук. пр. – Київ : Вид-во “Гілея”, 2018. – Вип. 7 : Гуманітарні науки. – С. 105–114.

15. Хромець В. Л. Систематична богословська освіта доксологічного типу на теренах України у XVII–XVIII ст. / В. Л. Хромець // *Практ. філософія*. – 2018. – № 3 (№ 69). – С. 158–166.

16. Хромець В. Л. Сучасний дискурс богослов'я та богословської освіти в Україні / В. Л. Хромець // *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія “Гуманітарні студії”*. – 2018. – Вип. 295. – С. 126–134.

17. Хромець В. Л. Академічний тип богословської освіти на території України в XIX на початку XX століття: утвердження та становлення / Віталій Хромець // *Наук. зап. Нац. ун-ту “Острозька академія”*. Серія “Філософія”. – 2018. – Вип. 21. – С. 50–55.

18. Хромець В. Л. Богослов'я та філософія у пошуках власної ідентичності в античності та середньовіччі / Віталій Хромець // *Наук. вісн. Чернів. нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. Серія: Філософія*. – 2018. – Вип. 799. – С. 67–74.

19. Хромець В. Л. Парадигмальні тенденції майбутнього розвитку богословської освіти в Україні / В. Л. Хромець // *Софія : Гуманітар.-релігієзнав. вісн.* – 2018. – № 3 (12). – С. 32–35.

20. Хромець В. Л. Типологія богословського образования / Віталій Хромець // *Modern Science – Moderní věda*. – Praha. – Česká republika, Nemoros. – 2018. – № 3. – С. 71–82.

21. Хромець В. Л. Специфика богословского образования на территории Украины в период средневековья и раннего модерна / V. Khromets // *Innovative Solutions In Modern Science*. – Dubai. – 2018. – № 4 (23). – P. 163–175.

22. Хромець В. Л. Формування академічного типу богословської освіти на теренах України у XVIII – XIX столітті / Віталій Хромець // *European philosophical and historical discourse*. – 2018. – Vol. 4. – Issue 2. – P. 50–54.

23. Khromets V. L. The Condition of Theological Education in Ukraine / Vitaliy Khromets // *Kultura – Media – Teologia*. 2018 nr 32, p. 192–221.

24. Хромець В. Л. Протобогословська освіта: огласительні училища, школи при архієрейських домах та монастирях / Віталій Хромець // *Власть и*

общество (история, теория, практика) : научн. журн. – 2018. – № 2 (46) 2018. – С. 150–156.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

25. Хромець В. Л. Визнана (невизнана) богословська освіта в Україні: пошуки виходу із замкненого кола / В. Л. Хромець // Труди Київ. духов. акад. – 2013. – № 19. – С. 311–316.

26. Khromets V. L. The Situation and Perspectives of Theological Education in Ukraine / Vitalii Khromets // Proceedings of the international conference “academic theology in a post-secular age”. Delm – Development of Ecumenical Leadership in Mission Network with the support of ICCO – Kerk in Actie (Utrecht, Netherlands). Lviv 2013. – Pp.77–79.

27. Хромец В. Л. К проблеме феноменологического подхода в религиоведении / В. Л. Хромец // Феноменология религии: между сакральным и профанным : Материалы междунар. зим. религиовед. шк. / научн. ред. А. В. Белокобыльский, О. С. Киселёв. – Донецк : Донбасс, 2011. – С. 20–30.

Праці, опубліковані в інших виданнях

28. Хромець В. Л. Теологічне знання та теологічна освіта в контексті освітньої політики України / В. Л. Хромець // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / за ред. В. Д. Бондаренка та І. М. Мищака. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 477–485.

29. Khromets, V. (2013) “Islamic Education in Ukraine: Challenges and Future”, in E. Aslan & M. Rausch (Eds.) in cooperation with S. Sertkan and Z. Windisch, *Islamic Education in Secular Societies*, Peter Lang, Wien, pp. 197–204.

30. Хромец В. Л. Высшее религиозное образование в Украине: перспективы развития / В. Л. Хромец // Религиозные организации в общественном пространстве Беларуси и Украины: формирование механизмов партнерства. – Вильнюс : ЕГУ, 2014. – С. 218–222.

31. Хромець В. Л. Теологічне образование в протестантських вищих учебных заведених України в контексте нового закона о высшем образования / В. Л. Хромець // Богословские размышления : евро-азиат. журн. богословия. – 2015. – Спецвып. : Реформация. История и современность – С. 180–185.

АНОТАЦІЯ

Хромець В. Л. Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертації вперше здійснено комплексне дослідження богословської освіти в Україні, розроблено історичну та сучасну типологію богословської

освіти. Встановлено відмінності релігійного та світського освітнього простору у розвитку богословської освіти. Проаналізовано підходи у розумінні богослов'я та богословської освіти серед українських інтелектуалів. Здійснено диференціацію предметних полів богослов'я та інших галузей знання про релігію. Проаналізовано етапи формування історичного становлення типів богословської освіти на території України. Окреслено мережу центрів богословської освіти в Україні. Реконструйовано етапи нормативно-правового та законодавчого врегулювання функціонування богословської освіти в Україні. Окреслено сучасний дискурс богослов'я та богословської освіти в Україні. Розмежовано поняття світськість і конфесійність в теорії і практиці богословської освіти. Виявлено можливі тенденції розвитку богословської освіти у вітчизняному освітньому просторі.

Ключові слова: богослов'я, богословська освіта, конфесійна богословська освіта, міжконфесійна богословська освіта, неконфесійна богословська освіта, світськість, конфесійність, тенденції богословської освіти.

ANNOTATION

Khromets V. L. Theological education as the phenomenon of the religious and secular educational space of Ukraine. – Qualifying scientific paper as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy, specialty 09.00.11 – Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2019.

For the first time a comprehensive religious analysis of theological education in Ukraine was carried out using descriptive typological approach. The concept of theology and its connection with theological education was clarified. Historical reconstruction of the concept of theology and its use in heathen and Christian traditions was conducted. The sense of the concept of “theology” was specified and its connection with theological education in historical development, which was mainly formed in the Middle Ages, was established. It was defined that the notion of theological education had been connected with the teaching of theology in European medieval universities.

The study was conducted to distinguish the object and subject of theology in comparison with other spheres of knowledge about religion such as philosophy of religion, religious philosophy and religious studies. Furthermore, the differences of these spheres were determined, and the distinctive components in the subjects of these spheres, especially, in the context of educational activity were explained.

The theological education in historical perspective were classified and historical types of the theological education (catechetical, missionary and apologetic, doxological, academic) were distinguished. These types emerge consistently, thus they exist in parallel for a period, and eventually they combine into doxological and academic types of the theological education. Moreover, the modern types of the theological education (denominational, non-denominational and interdenominational)

were made distinctive in the dissertation, and their differences and functional characteristics were described. The qualitative features of the development of the historical forms of the theological education through the different historical periods were identified.

The historical stages of the formation of the theological education in the territory of Ukraine were delineated, and the differences and peculiarities of these stages were outlined, mainly, the historical reconstruction of the theological education from the times of Kyiv Rus to the present days. Thus, the emergence of the theological education in the territory of Ukraine and the rudiments of catechetical, missionary and apologetic, doxological theological education were characterized. The development of systematic theological education of the doxological type in the territory of Ukraine was analyzed. The formation of the academic type of the theological education in the territory of Ukraine was demonstrated. The process of establishment of the academic type of the theological education in the territory of Ukraine was detailed.

The state of denominational theological education in Ukraine was described, and the peculiarities of denominational theological education were revealed within the historical framework and in modern times of its development. The network of the denominational centers of the theological education was carried out and analyzed. The state of denominational theological education was characterized, also the status of non-denominational and interdenominational theological education was determined.

The state of non-denominational and interdenominational theological education in Ukraine was explained in terms of the differences between these types of theological education and their positive and negative points in the modern context. The insufficient level of development of the centers of non-denominational and interdenominational theological education in Ukraine was emphasized.

The process of normative legal base of the regulation of the theological education during the Soviet period in the territory of Ukraine was analyzed, and the influence of the developed models on the normative order in the sphere of the theological education in post-Soviet Ukraine was defined. The early formation was characterized, and the changes in the normative legal supply and development of theological education in post-Soviet Ukraine were identified. The search for a legislative solution of recognizing of the results of educational and scientific activities of Ukrainian institutions of higher spiritual education was described. All components of this process were analyzed and explained, and features were formulated. The analysis of the legislative solution and regulation of the recognition of the results of the educational and scientific activities of Ukrainian institutions of higher spiritual education from the beginning of the transformation of Ukrainian educational legislation in 2013-2014 was carried out.

The dissertation presents the normative legal regulation of the theological education during the Soviet period. The beginning of the formation of the normative and legal provision of the theological education in the independent Ukraine was

restored. The state policy concerning matters of the theological education was characterized. The search for a legislative solution to recognize the results of educational and scientific activities of the institutions of higher spiritual education in Ukraine was demonstrated. Legislative decision on the subject of recognition of the results of the educational activity of Ukrainian institutions of higher spiritual education was determined. Subordinate legislation concerning the recognition of the results of educational and scientific activity of the institutions of higher spiritual education was analyzed.

The modern discourse of theology and theological education in Ukraine was outlined. The author presented the features of modern discourse of theology and theological education in Ukraine. The concepts of “secularism” and “denomination” in the theory and practice of theological education were described. The author’s way of considering secularism and denomination in the theory and practice of theological education was presented. The author revealed the tendencies of the development of the theological education in Ukraine, which would determine its development in the near future. The peculiarities of the revealed tendencies of the future development of the theological education in Ukraine were shown and explained in the dissertation.

Key words: theology, theological education, confessional theological education, interconfessional theological education, non-confessional theological education, secularism, confessionality, tendencies of theological education.

SOMMAIRE

Khromets V. L’*éducation théologique comme le phénomène de l’espace éducatif religieux et laïque en Ukraine. – L’œuvre scientifiques de qualification sur la base de manuscrit.*

La thèse de doctorat en philosophie, spécialisation 09.00.11 - Sciences des Religions. – L’Université pédagogique nationale d’après Dragomanov, Kyiv, 2019.

Dans la thèse, l’étude complexe de l’éducation théologique en Ukraine a été réalisée pour la première fois, ainsi que la typologie historique et moderne de l’éducation théologique. Les différences entre l’espace éducatif religieux et laïque dans le développement de l’enseignement théologique étaient établies. Les approches de la compréhension de la théologie et de l’éducation théologique parmi les intellectuels ukrainiens étaient analysées. La différenciation des domaines théoriques de la théologie et des autres domaines de la connaissance de la religion était réalisée. Les étapes de la formation historique de types d’éducation théologique sur le territoire de l’Ukraine étaient analysées. Le réseau de centres d’éducation théologique en Ukraine était décrit. Les étapes de la réglementation juridique et législative du fonctionnement de l’éducation théologique en Ukraine ont été reconstruites. Le discours moderne de la théologie et de l’éducation théologique en Ukraine était présenté. Les notions de laïcité et de confessionnalité dans la théorie et la pratique de l’éducation théologique étaient distinguées. Les tendances possibles du

développement de l'éducation théologique dans l'espace éducatif domestique étaient révélées.

Mots recherchés: la théologie, la formation théologique, la formation théologique confessionnelle, la formation théologique interconfessionnelle, la formation théologique non confessionnelle, la laïcité, la confessionnalité, les tendances de la formation théologique.

Підписано до друку 18.04.2019 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 101
Віддруковано з оригіналів
в друкарні «Тираж»